

رشد علوم ادبی، علمی و فلسفی سرزمین ایران در قرن پنجم الی قرن هشتم هجری

دکتر بصیر کامجو

2012 میلادی

قابل تذکر می دانم که در روند تکامل تاریخ فلسفه علم در اروپا، رسانه های این مردم پیوسته کوشش بعمل آورده تا از اسم و نام و نسب و ملت و تبار نوابغ و کاشفان و مخترعان و خردمندان خودشان با افتخار و سربلندی یاد نمایند. بگونه نمونه در معرفی زندگی نامه علمای ایشان:

دنی دیدرو فیلسوف فرانسوی، باروخ اسپینوزا فیلسوف هلندی، چارلز داروین دانشمند انگلیسی، ایمانوئل کانت فیلسوف آلمانی، البرت اینشتین شهروند آلمان یهودی تبار، گالیلئو گالیله فیلسوف و نجوم شناس ایتالیایی، ارستو فیلسوف یونانی و غیره نوشته اند.

اما زمانیکه سخن بر سر معرفی نوابغ و کاشفان و مخترعان و خردمندان و فیلسوفان نیاکان ما (اجداد تاجیکان، پارسها و گُرد ها) در جغرافیای سیاسی ایران بزرگ می رسد، همه یک دست و آگاهانه چه در ادبیات غربی و چه در ادبیات شرقی، تلاش می ورزند که تا از گفتن و نوشتن تبار و هویت ملی خردمندان تاجیک تبار ایرانی چشم پوشی نمایند و ایشان را زیر نام علمای اسلام به جهان و منطقه معرفی نمایند.

تا با این شیوه بتوانند از شعایش نور آفتابگونه هویت تاریخی، فرهنگی، علمی و سیاسی این ملت سربلند و انسان نگر جلوگیری نمایند.

اما جهان باید بداند که خون کیومرث و هوشنگ و فریدون، کوروش بزرگ در رگ هر تاجیک و پارس و گُرد جریان دارد. و ما مردم ایرانی به همه نوابغ و فیلسوفان و خردمندان خویش مانند: امام اعظم ابوحنیفه، امام بخاری، رودکی بزرگ، فردوسی بزرگ، مولانای بزرگ، ابن سینا، ابونصر فارابی، ابوریحان بیرونی، زکریایی رازی، عطار نیشابوری، سنایی غزنوی، امیر خسرو بلخی، سعدی، حافظ، عمر خیام، خاقانی شروانی، ابوسعید ابی الخیر، نظامی گنجوی، بایزید بسطامی، سنایی غزنوی، عبدالرحمان جامی و هزاران دانشمند دیگر افتخار می نمایم.

و آرزو مندیم که همه ای آنانیکه در رگ های ایشان خون این تبار سربلند ایران جریان دارد و به آن ارج می گذارد. بایست بی هراس ریشه درخت پرگشتن فرهنگ کرامت مند خودش را آبیاری کند. آنرا بشناسد و تکامل بخشد و از آن نگاهبانی نماید.

با این نگرش روند معرفت علمی و فرهنگی و ادبی نیاکان خویش را از قرون پنجم و ششم به تشریح می گیریم:

قرن پنجم هجری، قرن رشد و تکامل علم و معرفت در حوزه تمدنی ایران بزرگ - خراسان می باشد و از حیث رشد علوم عقلی از جمله قرن های طلایی تاریخ علوم در جهان شمرده می شود. قرون (پنجم - هشتم) شاهد پیدایی بزرگترین حکماء، عقلاء، ادباء و خردمندان و فرهنگیان فرهیخته در همه عرصه های معرفت بشری بوده است. در این مرحله از تکامل علوم عهد تحقیق

و تعمق علمای این خطه باستانی معرفت ، کامل ترین آثار پر ارزش وناب را در علوم پدید آوردند .

ابداع علوم ورواج علم ونقش و تأثیر آن درحیات اجتماعی در عرصه های :

1 - علوم شرعی : علم قرائت ، علم تفسیر ، علم حدیث ، علم فقه، علم کلام ،

2 - علوم عقلی : شعر و فلسفه ، علوم ریاضی ، طب ،

3 - علوم ادبی : علم لغت ، صرف و نحو ، علم بلاغی

و ایجاد مراکز تعلیمی ، مدارس نظامیه و مدارس مشهور دیگر ، خانقها ، کتابخانه ها واستفاده بری از کتب ، ترجمه آثار علمی وکتب ، از جمله ارزشهای معرفتیست در بیان عظمت فرهنگی و علمی سرزمین آریان .

آثار مشهوریکه در این عهد پدید آمده بیان همه آنها از حوصله این بحث بیرون است . اما جهت آگاهی هرچه بهتر و بیشتر نسل نو ودگر اندیش از شناخت :

منبع ، ریشه و هویت و اصلیت و چیستی خویش ودرك پیوند وارتباط عینی هویت ملی و تاریخی نیاکان با ارزشهای فرهنگی و علمی و تاریخی میهن ما، رسالتی است که در برابر همه هممتباران وهمشری های این سرزمین قرار دارد.

بنأ ما با شناخت عمیق از این هویت و ارزشهای وابسته به آن و نقش سازنده آن در رهبری سیاست و اقتصاد و ساختار حاکمیت و قدرت ، خود را مکلف میدانیم که آن ارزشهای فرهنگی و علمی پنهان شده راکه هستی ما را می سازد از نهانگاه بیرون آوریم وبرای مردم ما معرفی نمائیم . با توجه به این رویکرد معرفی برخی از این جواهر هویت فرهنگی و علمی فاصله مارا به ادای دین میهنی نزدیک تر می سازد .

وآن جواهر عبارت اند از:

1 - ترجمه رساله قشیری (نوشته هوازن قشیری در سال 437 هجری در ذکر مبانی تصوف)

2 - تاریخ بیهقی (نوشته ابوالفضل بیهقی 385 - 470) در 30 مجلد در شرح آل سبکتگین نوشته شده ودر آن از تشکیل دولت عزنوی تا اوایل سلطنت ابراهیم بن مسعود سخن رفته است .

3 - کشف المحجوب (نوشته جلایی عزنوی هجویری م. 465 اثر مهم متصوفه است)

4 - قابوسنامه (نوشته عنصر المعانی 475 هجری)

5 - تفسیر سور آبادی (نوشته محمد هروی سور آبادی در حدود سالهای 455 - 465)

6 - لغت فرس (نوشته اسد توسی)

7 - تاج التراجم (تفسیر اسفزیایی)

8 - تاریخ برامکه (نوشته عمر هروی)

9 - ترجمان البلاغه (نوشته محمد بن عمر الرادویانی) در ذکر مباحث معانی و صنایع لفظی و معرفت بدایع شعر فارسی

10 - بیان الادیان (ابوالمعانی محمد بن عبدالله بسال 489 تألیف نموده)

11 - فارسنامه (نوشته « ابن البلخی ») یکی از ناب ترین اثر زبان فارسی است .

- 12 - کفایه (نوشته امام البغوی الشافعی م . 516) منسوب بشهر « بغ » واقع حومه هرات .
- 13 - اسکندر نامه (نوشته شده بوسیله محرری)
- 14 - تفسیر ده جلدی « کشف الاسرار » معروف به تفسیر خواجه عبدالله انصاری (مؤلف ابوالفضل رشیدالدین احمد میبیدی که بسال 520 به نوشتن آن آغاز کرد ...) این اثر از جمله مهمترین تفاسیر فارسی در اوایل قرن ششم هجری است که صحائف پاره از آن از دو هزار متجاوز است .
- 15 - مجمل التواریخ والقصص یکی از کتب بسیار معتبر تاریخ آریایی ها اجداد تاجیکان وپارسیها بزبان فارسی است . در سال 520 هجری تألیف شده است .
- 16 - آثار عین القضاة که به اسم خودش مسماست و یکی از مشایخ متصوفه در آغاز قرن ششم هجری بوده است .
- 17 - ذخیره خوارزمشاهی اثر بسیار مهم ومعتبر طبی در زبان فارسی است . و جرجانی با تألیف این اثر در سال 502 هجری ثابت کرد که زبان فارسی آماده تألیف مفصل ترین کتاب در علم پزشکی است . این اثر دردوازه کتاب و شامل جمیع مباحث طب و تشریح و بهداشت است .
- 18 - کلیله و دمنه بهرام شاهی (معروف ترین ترجمه و تہذیب کلیله و دمنه است) .
- ترجمه این اثر در اوایل قرن ششم یکبار دیگر با نثر منشیانہ بلیغ بدست ابوالمعالی نصرالله صورت گرفته واز مردم غزنین بوده است .
- 18 - قراضہ طبیعات اثریست در مباحث طب وبدست غانمی تألیف گردیده است .
- 19 - تاریخ بخارا ازجمله کتب مهم تاریخ در زبان فارسی است . این کتاب را جعفر نرشخی بتازی نوشته ودر اوایل قرن ششم هجری توسط محمد بن نصرالقبایوی از مردم بخارا آنرا با تلخیص و حذف بعضی مطالب بفارسی ترجمه کرد .
- 20 - سمک عیار اثر بسیار پر ارزش داستانی زبان فارسی در قرن ششم هجری است . این کتاب داستانی در سه مجلد است . و نسخه یی منحصر از آن در کتابخانہ بودلین آکسفورد (بشماره های 381 و 380 و 379 Ms, Ouseley) موجود است .
- 21 - ترجمه فتوح ابن اعثم اثریست تاریخی در شرح خلفای راشدالدین و فتوح تازیان . این اثر بدست اعثم کوفی بزبان تازی نوشته شده و بوسیله مستوفی هروی بزبان فارسی ترجمه گردیده است .
- 22 - آثار فارسی امیرک سهروردی
- 23 - آثار ظہیری سمرقندی
- 24 - آثار حُبیش
- 25 - روضة العقول آثارمهم نثر مصنوع فارسی است
- 26 - مرزبان نامه
- 27 - راحة الصدورمهمترین و معتبر ترین و سود مند ترین کتب فارسی پیش از حمله مغل است . مؤلف آن محمد الراوندی از راوند کاشان است .
- 28 - ترجمه تاریخ یمینی بهترین نمونه های نثر مصنوع فارسی در آغاز قرن هفتم است (نوشته ظفر بن سعد المنشی الجر فاذقانی 603 هجری است)
- 29 - رسایل نجم الدین کبری
- 30 - آثار امام فخر
- 31 - تاریخ طبرستان (نوشته حسن بن اسفندیار کاتب است)

- 32 - المعارف : بوسیله حسین خطیبی بلخی معروف به بهاء الدین ولد تألیف شده و از مهمترین و بهترین کتاب فارسی از آثار صوفیان است .
- 33 - تذکرة الاولیا : نوشته عطار نیشابوری است . این کتاب بعد از کتب « کشف المحجوب جلابی » و « طبقات الصوفیه » سومین کتابی است که در ذکر مقامات صوفیه بزبان فارسی داریم . کتاب تذکرة الاولیا حاوی مطالب بکر در تصوف و معرف نود و شش تن از مشایخ صوفیه با بیان اندیشه های اخلاقی و نصایح و مواعظ آنها است .
- 34 - المعجم : معروف ترین و جامعترین اثریست در باب علوم ادبی زبان فارسی .
- 35 - تبصرة العوام از کتب نامدار فارسی در ذکر ملل و نحل است .

اینها و صد ها اثر علمی و ادبی و فرهنگی دیگراییکه در ساختار ها و نهاد های فکری سرزمین ایران فردوسی پدید آمده و بوسیله فیلسوفان و خردمندان و عارفان و مشایخ ما ابداع گردیده خشت های طلائی ایست که بنگاه هویت و عظمت فرهنگی و علمی و تاریخی نیاکان ما را می سازد و شایسته سالاری ، نجابت و اصالت علمی ، اخلاقی و فرهنگی و سیاسی ما را جاویدانه بنمایش می گذارد . ما در این مبحث افتخار داریم که از جمعی آن پیشوایان علم و معرفت و طریقت و ادب مان نامی بریم و به مردم ما منبع تولید واقعی :

غرو ، عزت و کرامت شان را باز گویی نمائیم و در این جا بذکر برخی از ادباء ما اکتفاء می کنیم و عبارت اند از :

فخرالدین گرگانی ، بابا طاهر عریان ، لامعی ، بوحنیفه اسکافی ، اسدی ، قطران ، برهانی ، ازرقی ، جوهری ، بلفرج رونی ، عطاء بن یعقوب ، مسعود سعد ، مختاری ، معزی ، عمق ، رشیدی ، کافی همدانی ، بلمعالی رازی ، خالد ، محمد بن ناصر علوی ، روحانی ، شاه بورجا ، یمینی ، سوزنی ، سیفی ، شطرنجی ، رفیع مروزی ، روحی ، صابر ، جبلی ، انوری ، کمالی ، سمائی ، فتوحی ، ابوالحسن طلحه ، تاج الدین باخرزی ، سعید طائی ، قوامی رازی ، اثیراخیسکتی ، عبدالرافع هروی ، فرقدی ، مجیر ، بیغوملک ، جمال الدین اصفهانی ، شرف الدین شفروه ، عمادی ، شرف الدین حسام ، مؤید نسفی ، شهاب مؤید ، فلکی شروانی ، سیف اسفرنگی ، شمس خاله ، ضیاء خجندی ، عمر بن مسعود ، شمس طبسی ، ابوعلی مروزی ، رفیع لنبانی ، رضی الدین نیشابوری ، شمس الدین شست کله ، سیف الدین باخرزی ، عطار ، کمال الدین اسمعیل و غیره می باشند .